

КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПЕРАТИВНИХ ПОСТУПАКА НОВ У ПЕТОЈ ОФАНЗИВИ

На југословенском ратишту у току Другог светског рата владали су у много чему специфични односи. Народноослободилачка војска, која се рађала у процесу оружаног устанка, изградила је на неким основним елементима партизанске тактике такав метод ратовања који јој је осигурао, упркос бројне и техничке инфериорности, стратегиску иницијативу. То показује и јасна и недвосмислена оријентација Прве групе бригада на покретно маневарско ратовање, при чему је захтјев да снаге буду оперативно слободне и способне да концентрацијом постигну потребну надмоћност на изабраном правцу увијек доминирао над захтјевом да се по сваку цијену очувају једном освојене позиције. Захваљујући таквој оријентацији што се више бригада, дивизија и корпуса стварало, Народноослободилачка војска је имала све више могућности да бројно јачој окупационој армији, али распарчаној и везаној ради чувања многобројних политичких, привредних и војних позиција, намеће и по размјерама, и по времену, и по облицима такве борбе у којима ће себи обезбједити основне предности.

Када су поједине групације НОВ офанзивним дејствима озбиљно угрожавале битне интересе окупатора, овај је био принуђен да концентрише снаге и да предузима офанзиве. Мада су све те офанзиве мотивисане рјешеношћу да се поједине групације НОВ униште, ипак се, према ономе што се њима постизало, радило првенствено о парирању њихових успјеха и, утолико, о противофанзивама.

И по поступцима које су у тим својим офанзивама примјењивале, мада то никада јавно нису признале, силе Осовине водиле су у Југославији још од 1941 године прави, велики рат. Оне су од самог почетка ангажовале јединице оперативне војске — дивизије, корпусе и армије — које су, предузимајући офанзивне операције, настојале да противнику наметну рјешавајуће борбе у којима ће доћи до изражаја њихова бројна и техничка преимућства. Замисао операције редовно је била прожета тежњом да се снаге НОВ окруже и униште примјеном тактичких поступака углавном фронталног карактера.

У таквим условима војно руководство НОВ тежило је да предузимањем мјера и примјеном одговарајућих поступака сачува иницијативу и слободу акције и да не прими наметнуту фронталну борбу. Али, та настојања нису могла бити реализована примјеном овјешталог

партизанског принципа „ишчезавања“. Иза НОВ и појединих њених групација постојала је организована позадина — постојала је слободна територија са државном организацијом која је, као и у сваком рату, претстављала базу за његово вођење — базу са људским и материјалним резервама, са болницама, магацинима, фабрикама, радионицама, мобилизацијским центрима, транспортом итд. — свим оним што је неопходно за вођење рата са далекосежним циљевима. О „ишчезавању“ са тако организоване територије није могло бити ни говора. Ако начелно није било могуће водити одлучне борбе за њену одбрану, било је неопходно задржати продоре непријатеља да би се осигурало вријеме за рјешавање низа проблема везаних за слободну територију — за припреме народа, његово склањање, спасавање његове имовине, за осигурање болница, магацина и многих других војних и цивилних установа. А затим, да би се реализовао принцип да „губитак једне територије мора значити добитак друге, још пространије“, било је нужно предузети потребне мјере за противофанзиву. Јер, изгубити једну територију а не створити другу, стварно би значило губити битке и трпити неуспјехе и у војном и у политичком погледу.

То је условљавало да се у Народноослободилачком рату заједно са офанзивом и нападном операцијом појави и дефанзива, односно одбранбена операција. С обзиром на истакнута настојања да се на сваки начин избјегне примање наметнуте борбе и да се сачува слобода акције и офанзивни дух дефанзиве НОВ, и њене одбранбене операције носе у себи низ специфичности. Исто тако, с обзиром на конкретне војно-политичке услове, различит је био степен ангажовања појединих групација НОВ у појединим дефанзивним кампањама. У том погледу, на основу изучавања ратне праксе, уочавамо неколико карактеристичних варијанти које се укратко могу изразити овако:

прво, доста примјера показује да су снаге НОВ својим маневарским, претежно активним, дејствима успјевале још у почетку да осујете план непријатељске офанзиве и преотму иницијативу од непријатеља, тако да су се те офанзиве завршавале противударима на главне непријатељске снаге или њиховим почесним разбијањем (примјери: прва фаза офанзивне операције у западној Босни у октобру 1942 године, офанзива „Браун“ у Славонији марта 1943 године, операција „Вајс-1“ у Лици фебруара 1943 године, операција „Драуфгенгер“ у Црној Гори јула 1944 године итд.);

друго, низ других примјера показује да су се поједине групације НОВ, пошто нису успјеле својим маневарским активним дејствима преотети иницијативу непријатељу, све више везивале за фронталну одбрану, примјењивале принцип задржавајуће одбране помоћним снагама да би главнином предузеле противофанзиву у циљу преношења тежишта на неку другу територију (карактеристичан примјер је противофанзива НОВ у Четвртој офанзиви) или принцип деконцентрације јединица у циљу прекидања оперативног контакта са главним непријатељским снагама и изласка из оперативног окружења (примјери: операције „Кугелблиц“ и „Шуештурм“ у источној Босни де-

цембра 1943 године, Дрварска операција мај-јун 1944 године, операција „Рибецал“ у Црној Гори и источној Босни августа 1944 године.);

и, најзад, треће, продужење борбе у оперативном окружењу и организација и извођење пробоја (примјери: битке на Неретви и Сутјесци у Четвртој и Петој офанзиви).

То значи да је, и поред јасно изражене тенденције да се не примају борбе под неповољним условима, тј. такве борбе у којима би концентрисане непријатељске снаге успјевале да развију своју иницијативу и постепено остварују идеју потискивања и окружавања појединих групација НОВ, ипак у пракси до тога долазило. Ток и резултати Пете офанзиве су за то најизразитији примјер. Чиме је то било условљено и због чега је Главна оперативна група била доведена у ситуацију да последице вишемјесечних даноноћних борби у току зиме и прољећа прими битку под изванредно неповољним околностима и да та битка добије рјешавајући карактер? Студија ситуације непосредно пред офанзиву и у њеном току показује да је то било условљено, на првом мјесту, сљедећим факторима:

Прво, присуство око 4.500 рањеника и болесника, од којих знатан број на носилима и коњима, до највишег степена било је несразмјерно бројном стању од око 14.500 бораца Главне оперативне групе. Искуство многобројних примјера из Народноослободилачког рата показује да је оптерећеност једне дивизије од 3—4.000 бораца болницом до 200 рањеника и болесника у условима непријатељске офанзиве била крајња граница са становишта очувања њених маневарских способности. То значи да би за једну групу од око 14.500 бораца болница до 1.000 рањеника и болесника већ негативно утицала на њене маневарске способности, тј. на могућност брзих покрета и маневара са циљем да се примјени једна од раније изложених варијанти — деконцентрација снага ради благовременог извлачења из оперативног окружења или задржавајуће борбе помоћним снагама ради предузимања противофанзиве главнином у другом правцу. Међутим, болница од 4.500 људи отежавала је такве могућности вишеструко или, боље речено, потпуно их паралисала. Питање се постављало тако: или напустити болницу или се увелико лишити маневарских способности, примити битку под неповољним условима и одлучно се борити за побједу. Прво, разумије се, није долазило у обзир. Преостало је да се одмах у првој фази покуша разбити намјера непријатеља да оствари окружење Групе и да се она, комбинацијом офанзивног дејства главнине и задржавајућих борби помоћних снага, благовремено извуче. Како тај покушај (пробој на правцу Фоче од 23 до 25 маја) није успио, Група је изгубила оперативну слободу и била принуђена да прими рјешавајућу битку да би спасла најприје болницу, а затим и саму себе.

Друго, Нијемци су у овој офанзиви постигли оперативно изненађење. Користећи се раније стеченим искуством, они су своју операцију „Шварц“ припремали у највећој тајности. Тако се догодило да су се у Врховном штабу сагледале намјере непријатеља тек пошто је операција отпочела и пошто су непријатељске снаге постигле прве

успјехе. То је знатно утицало на губљење оперативне иницијативе, с обзиром да је главнина Групе била оријентисана на исток са офанзивним намјерама, па је требало релативно много времена за њену прегрупацију која је извођена под снажним притиском непријатеља на свим правцима.

Треће, кад је Група већ била принуђена да прими битку, изванредно неповољан однос снага био је одлучујући фактор који је утицао на то да битка прими рјешавајући карактер. 116.000 окупаторских војника у првој линији (а са трупима у непосредној позадини тај број се пењао на 150.000) према 14.500 бораца оптерећених са 4.500 рањеника и болесника претставља такав однос снага при коме би, са становишта уобичајених схватања, и помисао на вођење некакве уређене и организоване битке био апсурд. Исто онако као што је горе изложен примјер односа бројног стања болнице и Групе, која је њоме оптерећена, био неуобичајен и за услове Народноослободилачког рата, тако је исто и поменути однос снага био неуобичајен за многобројне офанзиве које је окупатор предузимао у НОР против појединих јединица и групација НОВ. Али тај бројни однос не изражава ни изблиза стварни однос снага у Петој офанзиви. На једној страни су биле одморне и брижљиво припремљене окупационе трупе, снабђеване свим борбеним и животним потребама и наоружане свим врстама оружја, а на другој изморене и физички исцрпене наше јединице, без довољно хране и муниције, наоружане лаким пјешадиским наоружањем итд. Код таквог односа снага, тежња да се већ у почетку парирају потези непријатеља и да се осигура иницијатива у циљу извлачења Групе, да би се избјегло примање рјешавајуће битке под неповољним условима, није могла бити реализована.

Четврто, планинско и красно земљиште, највећим дијелом откривено и испресјецано дубоким кањонима ријека Пиве, Таре, Дрине, Сутјеске, Ћеотине, Комарнице, Сушице итд., до краја је отежавало покрет и маневар. Изванредна покретљивост лаких јединица НОВ и њихова способност за извођење брзе концентрације снага у циљу нашошења изненадних, енергичних и брзих удара на изабраном правцу била је, према томе, паралисана не само присуством гломазне болнице већ и таквим земљиштем. Због тога је већина маневара по унутрашњим правцима, који су обично осигуравали предности снагама НОВ, закашњавала у односу на маневре окупаторских снага по спољним правцима, јер су оне користиле расположиве рокадне комуникације за пребацивање својих трупа аутотранспортом. И тамо гдје је примјеном таквих маневара у почетку била остварена извјесна предност која би могла осигурати оперативну иницијативу на изабраном правцу (као на правцу Фоче од 21 до 24 маја, на Вучеву 30 маја, или на Сутјесци 6 јуна), окупаторске снаге су стизале да их својим противманеврима парирају (ангажовањем снага 118 дивизије на правцу Фоче после 23 маја, 7 СС и дјелова 118 дивизије ка Вучеву после 29 маја, 369 дивизије на Зеленгори после 6 јуна).

Пето, удаљеност Главне оперативне групе од свих јачих група-ција НОВ и њена потпуна оперативна изолованост били су фактор који је, такође, ванредно неповољно утицао на услове под којима је она морала водити борбе у Петој офанзиви. Никакве снаге нису могле бити споља непосредно ангажоване у растерећењу Групе и у олакшавању њеног дејства у току операције, што је играло значајну улогу у многим другим офанзивама (напримјер: у операцији „Вајс-1“ и Бици на Неретви у Четвртој офанзиви, дејству главнине НОВ у средњој и западној Босни за вријеме офанзиве у источној Босни у децембру 1943 године, у дејству Оперативне групе дивизија за вријеме офанзиве на снаге НОВ у југоисточној Србији крајем јула и почетком августа 1944 године итд.). Једини покушај са маневром 5 дивизије из средње Босне ка Зеленгори остао је без резултата.

Дјеловање свих тих фактора условило је да Пета офанзива прими физиономију рјешавајуће битке у којој су снаге НОВ биле принуђене да воде борбу у окружењу и изводе оперативни пробој под ванредно неповољним условима.

Погледајмо основне оперативне карактеристике ове битке са становишта поступка снага НОВ.

Већ из онога што је горе истакнуто, о мјерама у припремном периоду нема шта да се каже. Док је непријатељ брижљиво изводио припреме за офанзиву, снаге Главне оперативне групе дејствовале су у духу свога офанзивног плана и, сем неких мјера у западном Санџаку, гдје су Нијемци отпочели офанзивна дејства нешто раније, није ништа предузето у циљу припрема Групе за парирање претстојеће офанзиве. Али, то не значи да није дошло до извјесних измјена у односу на ону ситуацију када су дејства отпочела, а које нису ишле у прилог реализације њиховог плана. Те измјене биле су законити пратилац свих окупаторских офанзива, а биле су посљедица офанзивних дејстава снага НОВ, које су својим успјесима битно мјењале оперативну ситуацију и увелико чиниле план офанзиве нереалним (као што је, напримјер, случај и са операцијом „Вајс-1“, с обзиром на нови распоред 1, 2 и 3 дивизије НОВ). Што се Пете офанзиве тиче, овдје посебно треба истаћи дејства Ударне групе батаљона, која је у времену од 10 до 16 маја продором из Никшићке Жупе у Пипере разбила најприје четнике, а потом талијански 383 пук код Биоча, избацивши му из строја преко 700 људи. Удар је био тако снажан и изненадан, да су Нијемци стекли утисак да се снаге НОВ желе пробити у правцу Албаније, па је до 17 маја на тај правац пребачено око 12 пјешади-ских батаљона, који су тамо остали неактивни све до 21 маја, очекујући пробој главнине НОВ. Успјех Ударне групе батаљона, према томе, имао је посљедице оперативног карактера. Груписање снага на Биочу и извјесно ишчекивање да се ситуација разбистри негативно су се одразили на извођење почетне фазе офанзиве и значили су за снаге НОВ растерећење оперативног значаја. Исто тако, и упорно настојање Прве пролетерске дивизије да изврши продор кроз источни Санџак ка Колашину и Беранама у времену од 15 до 18 маја имало је зна-

чајне реперкусије на развој и почетна дејства њемачких снага на овоме правцу. Али те мјере нису имале такав карактер да би унијеле битне измјене у оперативну ситуацију, да би довеле до компромитовања офанзиве и учиниле је беспредметном, као што се то често у НОР догађало (колико су, на примјер, били нереални и план и циљ операције „Вајс-2“, која је планирана с обзиром на ситуацију крајем децембра 1942 и почетком јануара 1943 године, а која са ситуацијом када је отпочела (24 фебруара) није имала никакве везе).

Осамнаестог и деветнаестог маја, када су већ намјере непријатеља биле откривене, када су се испојила дејства његових снага на свим правцима и када су уочене размјере офанзиве, Врховни штаб је најприје извршио прилагођавање борбеног поретка Групе тако да се што ефикасније зауставе продори непријатеља како би се створили вријеме и простор за њено извлачење са просторије захваћене офанзивом. То је захтјевало извођење опсежне прегрупације и помјерања јединица по унутарњим операциским правцима. Конкретније, требало се из ранијег офанзивног распореда преоријентисати ради стварања услова за извођење одбранбене операције и активног противманевра. Зато је на источном дијелу обруча услиједило повлачење снага дубље на слободну територију (особито Прве пролетерске дивизије), како би се скраћивањем фронта што ефикасније затворили сви правци. Прва пролетерска бригада извучена је у резерву, а затим (21 маја) употребљена за парирање продора непријатељских снага веома осјетљивим правцем Фоча — Челебић — доњи ток Таре. Истовремено су извучени батаљони 2 пролетерске са правца од Никшића и упућени у састав своје бригаде ради ојачања Дринске оперативне групе. Седма крајишка бригада пребачена је са Сињајевине у Пивску Жупу да би ојачала снаге 10 херцеговачке бригаде на правцу Гацко — Пивска Жупа, који је, такође, имао крупан оперативан значај с обзиром на неопходност да се осигурају прелази преко кањона Пиве на њеном горњем и средњем току (Пивски Манастир, Крстац, Мратиње).

Повлачењем снага на гребен Сињајевине и ојачавањем јединица на поменутих најосјетљивијим оперативним правцима створени су основни предуслови да Група задржи чврстину и јединство свога борбеног поретка и да буде способна за извођење одбранбене операције за добитак у времену и простору ради припрема и извођења извлачења из окружења.

Али све те мјере, с обзиром на раније изложене факторе, нису Главној оперативној групи обезбједиле оперативну слободу у таквим размјерама да би она могла истовремено и задржавати брзе продоре на разним правцима и прегруписавати главне снаге ради извођења рјешавајућег противманевра. Услијед енергичних напада далеко надмоћнијих снага, дејства јединица на кружној оперативној основици од претежно маневарских и активних постепено су прерасла у упорне одбранбене фронталне борбе, у којима су се јединице везивале за поједине линије фронта, развлачиле своје снаге да би затвориле све правце и користиле своје резерве не за активна дејства већ за „запу-

шавање рупа“. Послије 21 маја, док су на читавом фронту бјесниле крваве борбе, у Врховном штабу правилно је оцијењена настала ситуација и сви његови напори били су усмјерени на то да се Група што прије извуче из оперативног окружења. Правац тога извлачења наметала је општа војна и политичка ситуација на југословенском ратишту у томе периоду, јер је било очигледно да би се изморена, малобројна и великом болницом оптерећена Главна оперативна група изложила ризику да буде разбијена, ако би се остало при њеном првобитном правцу дејства (Космет — Србија). Зато је оријентација натраг у Босну, гдје су се налазиле јаче снаге НОВ и гдје је НОП имао снажнију војно-политичку базу (изражену у активној подршци народа, у изграђеном систему нове власти итд.), могла бити једино правилна, како са становишта повољнијих услова за извлачење саме Групе, њеног неопходног одмора и консолидације, тако и са становишта консолидације и припремања довољно јаких снага за извршење претстојећих војних и политичких задатака, које сама Група не би могла ријешити (у вези са догађајима у Средоземљу и ситуације у Италији и у односу на Србију). Већ 21 маја одлучено је да се ангажовањем Дринске оперативне групе и главнине 1 пролетерске дивизије предузме противманевар преко Фоче. Ту идеју Врховног штаба и његов план требало реализовати у оперативној ситуацији која нимало није била повољна зато што су непријатељске снаге, потискивањем јединица Групе, успјеле да остваре мање-више континуиран фронт на коме су настављале са нападима, држећи иницијативу у својим рукама. Поред тога, дејства снага Групе нису имала сврху да се непријатељске снаге развлаче упуштањем у слободну територију, да би се активним дејствима на бокове и позадину тукле у циљу паралисања њихових планских дејстава, већ су све изразитије примале карактер упорне одбране, у циљу што дужег задржавања и везивања непријатељских снага за рачун противманевра главнине снага Групе.

То је нашло одраза у већ поменутих маневрима по унутарњим правцима. Свака извучена бригада са фронта морала је претходно бити смјењена, јер ниједан отсјек није смио остати непосједнут. Фронт 1 пролетерске бригаде преузеле су 3 санџачка и 3 крајишка, а 7 крајишке 2 далматинска бригада. То је још више утицало на спорост у извођењу покрета јединица, а тиме и на брзину извођења планираног пробоја на правцу Фоче. Тако је, на примјер, наређење Штабу 1 пролетерске дивизије за пребацивање заједно са 3 крајишком бригадом на правац Фоче било издато 21 маја поподне, али су они тек 23 маја поподне стигли на тај правац. Тако је 3 крајишка бригада била ангажована у борбама за пробој ка Фочи оног истога дана када су Нијемци, увиђајући значај овог правца и карактер мјера које снаге НОВ ту предузимају, ангажовали појачања (пребацивањем пука „Бранденбург“ од Биоча ка Фочи и дјелова 118 дивизије на правац Фоча — Челебић) и усмјерити дејство снага 369 дивизије са сјевера преко Ђеотине у бок и позадину 1 пролетерске дивизије и Дринске опера-

тивне групе. Због тога се већ 24 маја угасио напад ових снага и оне су биле принуђене да пређу у одбрану.

Послије 24 маја Главна оперативна група била је на свим правцима у одбрани, а њена слобода акције била је потпуно ограничена. У фронталним неравним борбама све су више долазила до изражаја преимућства непријатеља у бројној и техничкој надмоћности. У таквим борбама нарочито је подршка артиљеријом и авијацијом све више добивала рјешавајућу улогу. Све више су долазили до изражаја и различити услови за снабдјевање животним и борбеним потребама, за збрињавање рањеника, за смјену јединица и одмор. Све те предности осигурале су непријатељу да постепено спроводи свој план потискивања и окружавања јединица Главне оперативне групе.

Покушај пробоја ка Фочи, по свом резултату, претстављао је уствари противудар на оне непријатељске снаге које су својим почетним успјесима у највећем степену угрожавале сигурност Главне оперативне групе и могућност њеног изласка из окружења. Избијањем на десну обалу доњег тока Таре и освајањем прелаза на Тепцима и, особито, на Шћепан-Пољу, Нијемци би ограничили могућност њеног маневра ка сјеверозападу, који је и даље остао једино могући правац њеног пробоја. Снаге 118 дивизије биле су сузбијене и принуђене да за извјесно вријеме пређу у одбрану.

У таквој оперативној ситуацији дошло је 26 маја до одлуке Врховног штаба да се тежиште напора Главне оперативне групе постепено пренесе на правац Вучево — Зеленгора. То је био заиста још једини преостали правац који је нудио извјесне услове за организован излаз Групе из окружења како са становишта општег правца пробоја Групе, тако и с обзиром да Нијемци томе правцу дотада нису посветили пажњу, јер су на њему ангажовали незнатне снаге. Увиђајући ово, Врховни штаб је тога дана издао заповијест за пребацивање јединица Дринске оперативне групе на Вучево и у долину Сутјеске, али су то биле исувише слабе снаге да би битно измјениле оперативну ситуацију. И даље се основна карактеристика битке огледала у томе што су непријатељске снаге имале иницијативу и што су главне снаге Групе на свим правцима изводиле све жилавију одбрану (и јединице 1 пролетерске дивизије су последице 24 маја ангажоване у одбрани). Држећи иницијативу у својим рукама, Нијемци су постепено стезали обруч око Групе и приводили крају извршење плана о њеном набацивању на масиве Дурмитора и Пивске Планине. Али посједање Вучева и дијела долине Сутјеске од Сухе до Тјентишта, по одлуци од 26 маја, био је рјешавајући потез у читавој овој бици. Значај тога потеза Нијемци нису схватили све до 29 маја, а кад су га уочили, већ је било касно. Главна оперативна група, преносећи свој правац пробоја јужније, на правац Вучево — Зеленгора, постепено ће прикупљати своје снаге на Вучеву и у слободном дијелу долине Сутјеске, и остаће господар тога правца упркос свих накнадних мјера њемачког командовања.

Двадесет осмог маја ситуација за Нијемце била је ипак веома повољна. Тога дана увече њихов фронт се протезао десном обалом Таре

од њеног ушћа до у висину села Добриловине, а одавде гребеном Сињајевине и даље лијевом обалом Комарнице и Пиве (са које су се управо почеле повлачити јединице 7 крајишке и 10 херцеговачке бригаде на десну обалу Пиве, напуштајући одбрану прелаза код Пивског Манастира, Крстаца и правца Брљево — Мратиње) до ушћа Врбице. Требало је посјести још два преостала прелаза на Пиви (код Мратиња и Крушева) и судбина Главне оперативне групе била би углавном запечаћена, јер јој не би остали ни најмањи изгледи да се пробије кроз густу њемачки фронт на гребену Сињајевине, и, поготово, преко кањона Пиве и Таре. Утврђујући значај посједања преосталих прелаза, Нијемци су за 29 мај планирали дејства 118 дивизије правцима Ђурево — Вучево — Крушево и Брљево — Јаворак (пивски) — Мратиње.

У односу на ову мјеру њемачког командовања, одлука и план Врховног штаба од 28 маја (који је, такође, правилно оцјенио сву сложеност ситуације у којој се Група нашао) да се непосредно приступи пробоју општим правцем преко Зеленгоре била је одраз изгубљене иницијативе и имаће стварно карактер противмјере. Уствари, њеним спровођењем биће осујећен поменути њемачки план, а Главна оперативна група ће тиме само још једном осигурати извјесну слободу акције изражену у оствареном времену и простору за извођење прегрупације снага у циљу извођења пробоја преко Зеленгоре. То је био једини непосредни резултат одлуке да се главнина Групе пробије по познатом плану од 28 маја: 1 пролетерска дивизија са Дринском оперативном групом правцем Вучево — Сутјеска — Зеленгора, а 2 пролетерска дивизија правцем Стабна — Изгори — Граб — Зеленгора, и да се тиме створе повољни услови за извлачење заштитнице (3 и 7 дивизије) и болнице.

У борбама од 29 до 31 маја били су сломљени покушаји Нијемаца да посједну Вучево и преостале пролазе на Пиви. Њихове снаге на правцу Брљево — Мратиње биле су одбачене од Јаворка ка Брљеву, а снаге на правцу Ђурево — Вучево са Коритника у долину Сутјеске. Исто тако, осујећени су покушаји да се њихови дијелови од Граба пробију клисуром Сутјеске у Суку и даље ка Тјентишту. На читавом овом простору њемачке снаге изгубиле су иницијативу и биле принуђене да пређу у одбрану. Тридесет првог маја иницијатива је прешла у руке 1 и 2 дивизије.

Практично, још се једном поновило оно што се 24 маја догодило на фочанском правцу: њемачки маневар на најопаснијем правцу био је париран противманевром главних снага Групе и њемачке снаге биле су приморане да пређу у одбрану и да жртвују извјесно вријеме за спровођење нових, одговарајућих мјера. Али — исто као и на правцу Фоче — до извршења планираног пробоја Групе било је још далеко.

Напади главнине снага на поменутих правцима послје 31 маја нису донијели жељене резултате. Показало се да су ангажоване снаге биле довољне да спрјече Нијемце у реализацији њиховог плана за посједање преосталог дијела кањона Пиве и да их натјерају да пређу

у одбрану, али не и за извршење офанзивног задатка — за отсудно разбијање њемачких снага у долини Сутјеске и на правцу Брљева ради отварања широког отсјека за извођење снага Групе из окружења.

Упорни покушаји да се постављени план реализира поново су дали њемачком командовању могућност да оцијени новонасталу ситуацију и времена да предузме ефикасне противмјере. Неуспјех у продору на Вучево и ка Мратињу указао му је на то да се Главна оперативна група припрема за пробој преко Зеленгоре. И извјештаји извиђачке авијације о покретима колона послје 28 маја на Вучево о томе су недвосмислено говорили. Због тога су већ 30 маја услједиле одлуке сагласне новој оперативној ситуацији: 118 дивизији наређено је да све своје снаге ангажује у долини Сутјеске са задатком да чврсто посједне њену лијеву обалу, а 7 СС дивизији да обустави своје наступање на фронту р. Тушиња — Шавник — Комарница, да се пребаци на југозападни дио обруча и да наступа с југа између ријека Сутјеске и Пиве набацујући снаге НОВ на кањоне у њиховим доњим токовима. Био је то, дакле, нови план окружења главнине снаге Групе, али, такође, и први знак да је првобитни план њеног окружења и уништења био компромитован. Њемачко командовање било је принуђено да у тај план уноси битне корекције. То је у условима онаквог односа снага, у условима када је Главна оперативна група са својих 14.500 истрпених и гладних бораца и 4.500 рањеника и болесника примила битку са вишеструко бројно и технички јачим непријатељем, био изванредан фијаско и њемачког командовања и његових трупа. Главна оперативна група успјела је да одлучујуће утиче на ток и физиономију једне битке која је, објективно гледано, пружала најидеалније шансе њеном противнику. Овлађивањем Вучева и дијела долине Сутјеске тежиште битачне просторије било је измијењено. Нијемци су били стварно приморани да парирају успјехе Главне оперативне групе. Они су то до извјесне мјере успјели захваљујући само својим многобројним предностима.

Поменуте мјере њемачког командовања, које су се већ од 1 јуна одразиле на ситуацију, поново су изазвале гашење остварене иницијативе Главне оперативне групе на правцима пробоја. Већ 1 јуна поподне и у току 2 јуна, уласком десне колоне 7 СС дивизије у борбу на правцу Стабна — Брљево, 2 дивизија (4 црногорска, 7 крајишка и 10 херцеговачка бригада) била је принуђена да обустави напад и пређе у одбрану. У току 3 јуна она је једва одољевала њемачким нападима, отступајући постепено ка Јаворку и гребенима Биоча и Маглића. Напади 1 дивизије и Дринске оперативне групе довели су до ликвидације њемачког мостобрана на десној обали Сутјеске од Мркаља до Ђурева, али су сви покушаји да се очисти лијева обала од Кошура до Поповог Моста остали без резултата. Ојачане њемачке снаге издржале су и одбиле све нападе.

Њемачком интервенцијом од 30 маја поново се погоршала ситуација Главне оперативне групе. На њен правац пробоја усмјерене су веома крупне снаге (поред дијелова 118 дивизије, који су имали из-

ванредно повољне положаје за одбрану на лијевој обали Сутјеске од Кошура до њеног ушћа у Дрину, на којима су одољевали нападима снага Групе), тј. комплетне 7 СС и 118 дивизија (око 30.000 војника) према осам бригада 1 и 2 дивизије и Дринске оперативне групе.

У таквој ситуацији услиједила је одлука Врховног штаба од 3 јуна о подјели Главне оперативне групе у двије групе и о њиховом пробоју у два различита правца. Очигледно је да није било могуће истовремено осигурати и потребан простор (Вучево са прелазима на Пиви) за извлачење снага и болнице са Пиве и наставити пробој преко Сутјеске и Зеленгоре. За то група није имала снага. Њене јединице биле су пред повлачењем са Јаворка (пивског) и са Маглића. Губитак Вучева, уколико се главне снаге желе усмјерити на пробој ка Зеленгори, био је неминован и, обратно, ангажовање главнине снага 1 и 2 дивизије за његову одбрану није отварало никакве перспективе, јер би се тиме омогућило Нијемцима на вријеме да посједну и затворе Сутјеску, а тиме и нови обруч око Групе.

Оно што се обично назива „пробој на Сутјесци“ претставља уствари вишедневне упорне борбе јединица Прве групе најприје за проширење већ постојећег мостобрана, а затим, за његову одбрану. Шестог јуна угасили су се напади у циљу проширења постојећег мостобрана на оба бока — на гробену Товарнице и на Кошуру, а борбе ангажованих јединица прерасле су у оцудну одбрану бокова на отсјеку пробоја. Ангажовање јачих снага за обезбјеђење бокова у времену од 6 до 9 јуна, јачих од оних снага које су биле усмјерене за пробој кроз Зеленгору, била је карактеристика борби у Бици на Сутјесци.

Одлука од 3 јуна поново је, с обзиром на расположиве снаге и на контролу дијела долине Сутјеске, осигурала иницијативу Првој групи. Она је у току 4 и 5 јуна имала повољне услове за извлачење правцем Вучево — Зеленгора. Али тежња да се остварени мостобран на лијевој обали прошири у току 4 и 5 јуна а затим и да се што дуже задржи, ради извлачења и Друге групе са болницом (с обзиром на њене неуспјеле покушаје да се пробије у Санцак, и на безизлазну ситуацију у којој се наша 5 јуна), поново је Прву групу довела у ванредно тежак положај. Њемачко командовање предузело је нове мјере у циљу спријечавања извлачења Главне оперативне групе по плану од 3 јуна. Поред енергичног дејства 7 СС дивизије, која је 5 јуна приморала дијелове Групе да напусте одбрану правца Брљево — Мратиње и избијала на гробен Маглића, и упорног притиска на боковима мостобрана на Сутјесци, гдје су, особито на Горњим и Доњим Барама, дијелови Групе крајњим залагањем једва одолијевали вишеструко надмоћнијим снагама, већ 3 јуна наређено је 369 дивизији да своје дијелове пребаци преко Фоче на сјеверозападне падине Зеленгоре у циљу спајања са снагама које су вршиле притисак на бокове мостобрана и остварења новог обруча. Посматрано са становишта њемачког командовања, ово је био нови доказ његове недораслости условима под којима се водила битка, и, посебно, недораслости командо-

вању противника. Нијемци су у односу на главнину Групе стварно изгубили иницијативу.

Деветог јуна навече, у тренутку када су снаге Прве групе напустиле одбрану мостобрана и биле у покрету ка Лучким и Врбничким Колибама, око њих је био образован нови обруч на линији Балиновац — Видеж (к 1863) — Орловац (к. 1856) — Козје Стране (тт 2014) — Бошчија Глава — Вилињак (к. 1764) — Кошур — с. Замрштен. Прва група била је приморана да поново врши продор. Око ње у кругу од неколико километара биле су тада концентрисане снаге од преко двије њемачке дивизије. Али то више није био ни у тактичком ни у оперативном погледу онакав обруч какав су Нијемци били замислили на кањонима Пиве и Таре. То су били на брзину посједнути положаји. По Зеленгори од батаљона 369 дивизије, који су се, послије свега онога што се одиграло у овој бици, бојали сусрета са борцима НОВ и који ће безглаво бјегати испред њихових јуриша. Енергичним дејством 1 пролетерске дивизије тај обруч је пробијен на Балиновцу 10 јуна ујутро, па су, у периоду од 10 до 14 јуна, водећи упорне заштитничке борбе на боковима, јединице Групе преласком преко друма Фоча — Калиновик коначно изашле из окружења.

Задржавање на Сутјесци и борбе од 6 до 9 јуна обезбједили су крупан успјех Главне оперативне групе — 7 дивизија је, послије преласка Пиве, 9/10 јуна прешла Сутјеску и на Лучким Колибама стигла у састав Прве групе.

Трећа дивизија, која је са Централном болницом прешла Пиву код Чокове Луке и избила на Вучево у току 10 јуна, остала је потпуно отсјечена од главнине. У току 11 и 12 јуна око ње су се нашле три комплетне њемачке дивизије. Покушавајући продор, она је 13 јуна ушла у неравне борбе и била десеткована и разбијена.

Поред већ изложених, треба уочити још неколико основних карактеристика ове битке у оперативном погледу, посматрајући је са становишта оних општеважећих начела и поступака које су примјенивале снаге НОВ у условима непријатељских офанзива.

Погледајмо најприје проблем избора правца пробоја.

Прије свега, командовање Главне оперативне групе је настојало да при избору правца пробоја задовољи начело да се бира најслабија тачка у обручу. То се може тврдити и за избор првог правца (преко Фоче), а поготово оног преко Сутјеске и Зеленгоре. У почетку је на Фочанском правцу била ангажована, поред дјелова 118 дивизије, једна домобранска планинска бригада, чији су борбени квалитети били далеко иза квалитета њемачких дивизија. Па и 118 дивизија била је слабије борбене вриједности од осталих њемачких дивизија, а поготово од 7 СС и 1 алписке. На правцу Вучево — Сутјеска — Зеленгора биле су, у односу на све остале правце, ангажоване далеко најслабије снаге. Из расположиве документације немогуће је тачно установити због чега су Нијемци овај правац толико запоставили, али је свакако чудно што на њега нису обратили скоро никакву пажњу. По свему судећи, изгледа да су га сматрали сасвим неподесним за пробој, с об-

зиром на кањоне Пиве и Сутјеске и масив Зеленгоре. Изгледа да је генерал Литерс, иако је много научио у току Четврте офанзиве и многа лоша искуства из ње користио у овој офанзиви, ипак потцјенио могућности снага НОВ. Чинило му се да ће борбене групе „Гертлер“ и „Анакер“ својим дејством ка доњим токовима Пиве и Таре без већих тешкоћа и на вријеме посјести прелазе преко њихових кањона и тако затворити обруч око Главне оперативне групе на Пивској Планини. То га је стајало неуспјеха који би, с обзиром на услове, заиста могао да служи као примјер слабог командовања. Врховни штаб је, међутим, благовремено уочио слабости њемачког распореда на овом правцу и зналачки их је искористио.

Друго, командовање Главне оперативне групе у избору правца пробоја руководило се начелом да земљиште, које је у цјелини узевши било ванредно тешко, пружи бар најнеопходније услове за концентрацију и развијање снага, за организацију покрета и извођење маневра. У том погледу значајно је уочити тежњу да се пробој врши на што повољнијем земљишту — на правцу који је мање испресијецан и који нуди боље услове за покрет и маневар, за транспорт болнице и снабдјевање. Избор фочанског правца то најбоље потврђује. У ситуацији која је настала послје 28 маја правилно је оцијењен значај платоа Вучева, који је у поређењу са другим земљиштем нудио какве-такве услове за маневар, покрет, транспорт болнице и других позадинских дјелова итд.

Треће, командовање Главне оперативне групе настојало је да удовољи начелу да се пробој врши на што ширем отсјеку, јер је то био услов да се обезбиједи брзина извлачења снага, шире могућности маневра, мањи изгледи да створена бреша буде затворена притиском с фронта а, посебно на боковима и, што је било од великог значаја, да се избјегне гомилање трупа, болница и позадинских дјелова, јер би то пружало повољне услове за дејство артиљерије, поготово авијације, која се скоро без престанка налазила на бојишту дејствујући под изванредно повољним условима, с обзиром на отсуство сваке противавионске одбране. Због тога је прва одлука о пробоју преко Фоче, а и каснија одлука од 28 маја, предвиђала дејства на релативно широком отсјеку (у овом другом случају на фронту од преко 20 км). Међутим, као што смо видјели, такву одлуку није било могуће реализовати, па се фронт пробоја постепено сужавао саобразно стварној оперативној ситуацији (најприје, одлуком од 3 јуна, пробој је требало извести у захвату двију стаза, чија ширина на Сутјесци износи преко 10 км, а затим, одлуком од 7 јуна, само у захвату једне стазе која од Тјентишта преко Крекова и Милинклада изводи у Зеленгору).

Треба, такође, уочити неколико карактеристичних специфичности у рјешавању проблема груписања снага у овој бици.

Прво, надмоћност на изабраном правцу пробоја, код онаквог општег односа, није било могуће изразити у бројном и материјално-техничком односу снага. То, наравно, не значи да није било тенденције да се и у том погледу остваре колико-толико повољнији услови.

То се особито види у стварању што повољнијег односа у броју ангажованих бораца. Док је општи однос у пјешадиским јединицама у цјелини био 52 непријатељска батаљона према 16 бригада НОВ, на Сутјесци, у одлучујућем моменту, тај однос био је 7 батаљона према 8 бригада. Али је појам надмоћности код НОВ изражаван у другим величинама и, прије свега, квалитетом ангажованих јединица на рјешавајућем мјесту (употреба 1 и 2 пролетерске и 3 крајишке бригаде итд.). Посебно је значајна специфичност у овом погледу и то да се Група, баш у најотсуднијем моменту, лишавала и оно мало артиљерије, минобацача и тешких митраљеза којима је дотада располагала. Гледано у цјелини није то био мали број оруђа. Група, односно њене поједине јединице, располагала је са неколико хаубица и брдских топова, са више мањих топова и већим бројем минобацача и митраљеза. Све је то по одлукама Врховног штаба било закопано у ситуацији када се већи значај придавао брзини него ватреној моћи. Пренос таквих оруђа тешким планинским стазама и у току ноћних маршева ванредно је отежавао покрет јединица. Сем тога, за таква оруђа није било ни довољно муниције.

Друго, карактеристично је да је прегруписање снага, гледано са становишта темпа операције који је наметао непријатељ, текло веома споро и да, упркос свих настојања, често није било могуће задовољити начело брзине, чија је примјена, с обзиром на релативно краткотрајне периоде остварене иницијативе и слободе акције и на потребу изненадног дејства на изабраном правцу, имала рјешавајући значај. Многобројни фактори, као: примитивна средства везе, изванредно тежак терен, велика исцрпеност јединица, дејство авијације, која је редовно откривала колоне на маршу и дејством са минималних висина наносила им губитке и знатно успоравала кретање, ноћни маршеви по тешком земљишту, смјена јединица итд., веома су негативно утицали на брзину извођења прегруписања снага.

Треће, о стварању оперативних резерви при онаквом односу снага и захтјевима да се затвори сваки правац није могло бити ни говора. Када се за њима осјећала потреба, када је требало парирати неки успјех непријатеља, који је имао посљедице оперативног карактера, или кад је требало проширити успјех властитих снага на рјешавајућем мјесту — увијек су се потребне снаге обезбјеђивале скидањем јединица са тренутно мање значајних правца. Тако је то било кроз читав ток битке, од скидања 1 пролетерске, 7 крајишке и батаљона 2 пролетерске у току 18 и 19 маја, да би се употребили за парирање успјеха непријатеља на тренутно најосјетљивијим правцима, до 7 јуна — тј. до извлачења Мајевичке бригаде са обезбјеђења десног бока на правцу пробоја и њеног ангажовања на лијевом боку ради ојачања 2 далматинске бригаде. Овакви поступци негативно су утицали на извођење дејстава, јер се у извлачењу јединица и њиховим покретима губило много времена (често се радило о покретима и до 80 км), али у датим условима другог излаза није било.

И, најзад, неколико ријечи о проблему командовања у тако сложеним и тешким условима. Само неколико фактора, као што су: из-

ванредно слаба обавјештајна служба (не само у току припрема офанзиве и њеног почетка, већ и у току цијеле операције), до те мјере слаба да се уопште није на вријеме могао открити ниједан маневар непријатеља, веома слаба и примитивна средства везе (почев од радиослужбе између Врховног штаба и штабова дивизија па до искључиво курирске везе између штабова дивизије и бригада), брзе измјене ситуације које су долазиле као посљедица далеко повољнијих услова под којима је непријатељско командовање вршило утицај на ток операције, као и спорост покрета јединица Групе, немогућност да се осигурају ни најминималније снаге у резерви и, надасве, присуство непокретне и огромне болнице, — пружа довољно јасну слику услова под којима је Врховни штаб руководио Главном оперативном групом у овој бици. Па и поред свега тога, основним мјерама Врховног штаба — његовом руковођењу борбама у првој фази — док су снаге Групе изводиле одбранбену операцију — и мјерама које је предузимао у циљу очувања јединства и чврстине борбеног поретка Групе, идеји и плану пробоја, како са становишта општег војно-политичког положаја, тако и са становишта конкретне оперативне ситуације и мјерама да се та идеја и план реализују — нема шта да се приговори. Извјесна оклијевања у спровођењу појединих одлука (као, на примјер, у извођењу прегрупације снага ка Вучеву послѣје одлуке за пробој од 28 маја) и неколико потеза који можда нису били сасвим у духу ситуације (као, на примјер, онај са пребацивањем 3 крајишкѣ бригаде 27 маја са десне обале Дрине на Ћеотину ради појачања 7 дивизије) не мијењају тај утисак. Понеки пропуст који се данас, на бази реконструкције обостраних дејстава и сагледавања свих фактора ситуације, може уочити, сасвим је логична посљедица свих оних тешкоћа под којима се руководило једном онаквом битком. Руковођење Врховног штаба у Петој офанзиви може само да буде извор позитивних искустава за наше старјешине.

Још једном треба истаћи да при разматрању Пете офанзиве никада не треба губити из вида сву специфичност услова и односа који су у њој владали. Код тога треба поћи од чињенице да је Главна оперативна група примила и водила рјешавајућу битку супротно општеважећим концепцијама ратовања НОВ. Довољно је прочитати неколико начелних директива Врховног штаба из 1942 или 1943 године, у којима се говори о методу ратовања и поступцима јединица НОВ, па да се то одмах уочи. Основно начело ратовања НОВ је избјегавање наметнутих борби, избјегавање рјешавајућих судара са концентрисаним снагама непријатеља под условима које те снаге диктирају. Поступци Главне оперативне групе у Петој офанзиви стоје у супротности са тим начелом. Већ смо истакли да је то било условљено присуством огромне болнице. Отуд замисао за онакву употребу Групе у Петој офанзиви и није била мотивисана никаквим одговарајућим закључцима о оперативној ситуацији и војним односима и могућностима које отуд произилазе, већ једним вишим, моралним законом који је доминирао у читавом Народноослободилачком рату — обавезом да се спасу

рањени и болесни другови. Напустити болницу да би се, без упуштања у рјешавајуће борбе, извукле снаге (јер у том случају, у ситуацији каква је владала до 20 маја, то не би претстављало никакву тешкоћу), значило би отворити једну непромостиву моралну кризу не само армије већ и цјелокупног народноослободилачког покрета. Страдање болнице могло је у моралном погледу бити оправдано само Битком на Сутјесци, само оним натчовјечанским напорима и жртвима које је дала Главна оперативна група, које су дали њени борци и старјешине, свијесни да их дају из побуда које никако нису могле бити хуманије, и посебно, жртвовањем једне комплетне дивизије. Скоро половина од 14.500 бораца изгинула је да би спасла своје рањене другове. И онда кад је било сасвим очигледно да излаза више нема и да би се јединице могле извући само ако напусте болницу, то није било могуће. Како је било могуће да 2.500 бораца револуционарне армије, чија је сва снага, сва морална и борбена вриједност била изграђена на идеалима борбе за бољи живот људи, за људске и хумане односе, за човјека, — напусти исто толико својих рањених и болесних другова! Без таквих моралних вриједности не би било могуће, под онако невјероватно тешким условима, сачувати оружане снаге од дезорганизације и моралног труљења. Утолико би и разматрање ове битке искључиво са становишта уобичајених војних односа, начела и правила било сасвим једнострано. Штавише, оправданост цјелокупне битке и појединих поступака Главне оперативне групе са тог становишта уствари је од другостепеног значаја. Битка на Сутјесци и битка на Неретви, мотивисане истим, дубоко хуманим разлозима, претстављају не само блиставе војне побједи, већ, и то прије свега, морално-политичке побједи једне револуције, која је собом носила нове, прогресивне идеје у сваком погледу. Те двије битке створиле су НОВ и читавом НОП такав морални капитал, какав је ријетко имала једна војска и један покрет у историји. У том погледу оне су претстављале, и у току рата и послије њега, најбољу и несумњиву оцјену вриједности новог, комунистичког морала и моралних вриједности југословенске револуције и ослободилачке борбе, из којих су израсли нови социјалистички друштвени односи у Југославији.

На крају, Пета офанзива потврђује да је НОВ била и у борбеном и у моралном погледу способна да води отсудну и рјешавајућу битку и да, упркос изванредно неповољног односа снага, разбије покушаје њемачке армије да је уништи. У том смислу ова битка претставља очигледан доказ да се у Југославији није радило о герили и о „малом рату“, о партизанима, који су се, зависно од коњунктуре, појављивали или ишчезавали, већ о армији која је ратовала и побјеђивала, и својим побједама осигуравала постепену реализацију далекосежних ослободилачких и револуционарних циљева рата који је водила. Главна оперативна група показала се способном да рјешава најкомпликованије ратне задатке — да успјешно води одбранбену операцију у окружењу и да организује и изводи оперативан пробој.